

Aki elhozta nekünk Jon Fossét

Beszélgetés A. Dobos Évával

A. Dobos Éva több mint négy évtizede él Norvégiában, Pozsonyból költözött ki, és hosszú évek óta igyekszik megismertetni a magyar olvasókkal a norvég irodalom legjobb műveit. Neki köszönhetjük például Jon Fosse, az idei irodalmi Nobel-díjas regényeit, vagy a manapság rendkívül népszerű Karl Ove Knausgård egyes műveit is. Elsőként Liv Ullmann önéletrajzi regényét ültette át magyarra, majd 2008-ban, mikor már két évtizede élt Norvégiában, megkereste a pozsonyi Kalligram vezetőjét, Szigeti Lászlót egy Fosse-kézirattal. Így jelent meg az *Álmatlanság* című könyv, amit 2010-ben a *Reggel és este* című kisregény követett. Majd jött a többi, eddig már hét könyvét fordította le. A. Dobos Évával műfordításról és az irodalmi Nobel-díjas Jon Fosséről beszélgettünk.

– Jon Fosse évek óta esélyes volt a Nobel-díjra. Meglepetés, hogy idén megkapta?

– Éppen Pesten voltam, mikor egy norvég ismerősömtől sms-üzenet érkezett. Azt kérdezte, készülök-e decemberben Stockholmba. Nem értettem, mit akar ezzel, de miután megjelent a hír, hogy Jon Fossének ítelték az irodalmi Nobel-díjat, rájöttem, mire céloz. Ugyanis december 10-én adják át Stockholmban az elismeréseket. Évek óta izgatottan várom október első csütörtökjén az egy órát, mert a Svéd Akadémia akkor jelenti be, ki kapja az irodalmi Nobel-díjat. Jon Fossét, mint jelöltet, már tíz éve emlegetik.

Gondolom, Fossét hamarabb értesítették, mint a közönséget. Az első interjút néhány perccel egy óra után adta, amikor már a nyugat-norvégiai Frekhaug faluban volt, ahol két-három újságírónak sikerült őt elcsípni a fjord partján. Röviden annyit mondott, hogy örül a díjnak, és bár váratlanul érte, nem lepődött meg. Fosse nem szereti a nyilvánosságot, ritkán ad interjút. A Nobel-díjat is szűk családja körében ünnepelte.

– Már több mint 20 éve Norvégiában éltél, amikor úgy gondoltad, a magyar olvasókkal is megismerteted a norvég irodalmat. Így nagy szereped van abban, hogy megismerhettük Jon Fosse regényeit. Hogy kezdődött a történet?

– 2008-ban megkerestem az akkor még pozsonyi Kalligram kiadó igazgatóját, Szigeti Lászlót, és javasoltam, hogy adja ki az *Álmatlanság* című Fosse-regényt.

A norvég kritika lelkesen fogadta, és nekem is nagyon tetszett. Ha jól emlékszem, meg sem vártam Szigeti válaszát, elkezdtem fordítani.

– **Mikor és hol találkoztál először Fosse műveivel?**

– Tulajdonképpen színházban. Akkor láttam először Fosse-darabot, amikor már 10 éve Norvégiában éltem. Annyira különleges a színpadi stílusa, olyan kevés szöveg hangzik el a darabjaiban, hogy nem tudtam, mit gondoljak róla. Ám miután elkezdtem fordítani a regényeit, nagyon közel került hozzám, és minden sorát nagyszerűnek tartom. Színházban nagyon szerettem a *Trilógia* című regényből készült ötórás, két szünettel megszakított előadást. Fosse művei általában szűkebb közönséget szólítanak meg, és azt hiszem, ez ezután is így lesz.

– **Fosse stílusa egyedi, fordítani sem lehet egyszerű, neked mégis sikerült...**

– Hogy mennyire sikerült, nem tudom, mert egy irodalmi szöveget sokféleképpen lehet más nyelven visszaadni. Néha még most is eltöprengek, vajon mi a jó fordítás: A tökéletes szöveghűség, ahol követjük az eredetit, akkor is, ha mondjuk a magyar olvasóra idegenül hat? Vagy, ha eltávolodunk az eredetitől, akár annak árán, hogy csorbul a stílus? Erre egyszerű példa a személyes névmások használata. A magyarban nincsenek nyelvtani nemek, az ő lehet lány és fiú is. Fosse a párbeszédekben gyakran használja a szereplők neve vagy megnevezése helyett a *hun* és a *han* személyes névmásokat (szlovákul *ona* és *on*). Ezt magyarul nem tudjuk kifejezni, vagyis a magyar szövegből nem derül ki, hogy az ő fiú vagy lány. Fosse szűkszavú, ismétlésekkel teli szövegeinél a ritmust kellett figyelni, mintha verset olvastam volna. Ezért nem kizárt, hogy más fordító másképp értelmezte volna ezt a zeneiséget. Azt hiszem, megtaláltam egy hangot, és a Fosse-fordításokban mindig ezt alkalmazom. Visszafogott, halk, de hihetetlenül pontos szöveg, ahol semmi sem véletlen.

– **Fosse esetében megkerülhetetlen a kérdés: hogyan használja az írásjeleket? Illetve az is kérdéses, mit kezd ezzel az egyedi helyesírással egy műfordító?**

– Fosse egyedi stílusával sokan foglalkoznak, egyetemi mesterdolgozatok és könyvek születnek róla. Analizálják a munkáit minden szempontból és a vesszőiről is értekeztek már, mert igen sajátos rendszer szerint ír. Fiatalon rockzenész volt, gitározott, és nemrég nyilatkozta, hogy még időben rájött, nem elég jó gitáros, inkább írni kezdett. Viszont a zene megmaradt nála: ritmusokban gondolkodik és így látja a szöveget, mert számára az annyira fontos, mint másnak a mondat szerkesztés. A vesszőket pedig úgy használja, mint a zenei partitúrában a jeleket. Van, amikor halkít vagy hangosít, lassít vagy gyorsít. A Nobel-díj kapcsán egy norvég színésznő – az egyik Fosse-dráma szereplője – azt mondta, hogy a szerepe tanulása közben ringatózott. Érezte a szöveg ritmusát, dúdolta magában.

– **Amikor elkezdted a műveit fordítani, megkérdezted tőle, mit kezdjél a vesszőivel. Mit választott?**

– Azt, hogy csak figyeljek a ritmusra, és rájövök, hogyan gondolta. Próbáljam megérezni a szövegben a ritmust, a tempót, a drámai feszültséget. A magyar fordításokat egyébként – az utolsó kivételével – Beke Zsolt szerkesztette. Amikor leadtam az első regényt, feltűnt neki a vesszők rendszertelensége. Mondta, hogy ebben rendet kéne tenni, mert nyelvtanilag nem helyes. Végül megegyeztünk abban, hogy vagy hagyjuk, ahogy van, vagy átírjuk az egészet. De akkor az már nem Fosse lesz.

– **Úgy érzed, sikerült visszaadni magyarul azt, amit ő norvégul megírt?**

– Most, hogy utólag olvasom az első fordításaimat, azt kell mondjam, hogy a korábbiakat talán át tudnám fésülni. A hatodik Fosse-fordításomban, *A másik névben*, amely 2019-ben jelent meg, a magyar szöveg kiforrottabb. Eleinte ösztönösebben fordítottam, a későbbi könyveknél már tudatosabban használtam a *Fosse-nyelvet*.

– **Norvégiában két hivatalos nyelv van. Jon Fosse milyen nyelven alkot?**

– Az egyik nyelv, ami a dán hivatalnoknyelvből nőtte ki magát, a bokmål. A másik pedig egy nyugat-norvégiai nyelvújító mozgalom, illetve egy Ivar Aasen nevű kutató kezdeményezésére jött létre az 1800-as évek végén. Aasen összegyűjtötte a nyugat-norvégiai nyelvjárásokat, melyekből egy új nyelvet konstruált. Ez lett a nynorsk, melyet leginkább Nyugat-Norvégiában használnak. A két nyelv között olyanok a különbségek, mint a szlovák és a cseh között. A nynorsk dallamos, azt mondják, ezen a nyelven könnyebb verset írni. Több benne a magánhangzó, más a ragozása. Fosse nynorsk nyelven beszél és ír, és rendkívül szabadon bánik a mondat szerkezettel. Archaikus szavakat is gyakran belesző, amit a saját dialektusából vesz.

– **Kritikaként felmerül a műveivel kapcsolatban, hogy ismétli önmagát a szövegben belül, egyes mondatok, mondatrészek vissza-visszatérnek. Ez zavaró?**

– Az ismétlés Fosse egyik legfontosabb stílusjegye. Úgy építi fel a szöveget, hogy nem szavakat, hanem mondatrészeket ismétel, kicsi változtatásokkal. Ha visszatérünk a zeneiségéhez, akkor ezeket a mondatokat úgy lehet jellemezni, hogy elkezdí pianóban, majd egyre hangsúlyosabb lesz az a bizonyos ismételt mondatrész. Aztán már csak azt érezzük, hogy ugyanazt olvassuk, de teljesen másként szól.

– **Mennyire ismerik őt otthon?**

– Mindig ismert volt, a kérdés inkább az, hányan olvassák a műveit és hányan járnak színházba a darabjaira. Nála ezt külön kell választani, mert a nevét ismerik,

hiszen Jon Fosse 11 éve él a művészlakban a királyi palota kertjében, mint a nemzet elismert művésze. Ám ha az irodalomértő és -ismerő barátaimat kérdezném, ki olvasott Jon Fossét, azt mondanák, hogy megvannak a könyvei, de még nem olvasták. A norvégok nagyon örültek a Nobel-díjnak, de kevesen olvassák.

– Számos írása közül a *Szeptológia* című hétrészes regényfolyama életművének csúcsa. Ennek a magyar olvasó csak az első részét, *A másik név* címűt olvashatja. Milyen mű ez?

– A *Szeptológia* egy 1200 oldalas regényfolyam, és valóban időt kell szánni az olvasására. Olyan, mintha egy mondat lenne. Az egész műben egyetlen pont van, a végén. Fosse nagy tisztelettel és áhítattal beszél a pontról, szerinte azt nem lehet bárhova kitenni. Szövegeiben a pont csak megakasztaná az olvasót, hiszen a versekben sincs mindig pont a sor végén, és nem is hiányzik. Aki meg akarja ismerni Fosse írásait, a stílusát, nem kell megvárni a hétrészes regényciklus magyar fordítását. Vannak nagyon jó, novellának számító kisregényei, mint például a *Reggel és este*.

– A szintén norvég író, Karl Ove Knausgård a *Harcom* című regényfolyamában is többször említi őt. Mennyire volt hatással Fosse Knausgård írói pályájára?

– Biztosan hatással volt rá, hiszen Jon Fosse volt Knausgård tanára Bergenben, és Knausgård nagy tisztelettel beszél róla. Ám a két nagy író teljesen különbözik. A természeti képek mindkettőnél erősen jelen vannak, persze más-más nyelvi és képi kifejezéssel. A norvég irodalomban szinte minden szerzőnél megtaláljuk valamilyen formában, hiszen a csodás természet itt mindenkire hatással van. Talán ennyi a közös.

– Két ilyen íróóriás hogyan tud a saját hazájában érvényesülni?

– Fosse minden létező irodalmi díjat megkapott Norvégiában, vagy Skandináviában, de akár Európában is. Németországban és Franciaországban komoly színházi díjakkal jutalmazták. Knausgård nemzetközi sztárrá nőtte ki magát az utóbbi években, hiszen számos nyelvre fordítják a könyveit és nagy az olvasótábora. Két kiváló író és mind a kettőt elismerik, de Knausgårdot többen olvassák. Közrejátszhat az is, hogy jelen van nemzetközi fesztiválokon és irodalmi beszélgetéseken. Rendkívül termékeny író. Fosse visszahúzódik a nyilvánosság elől, sosem megy irodalmi fesztiválokra, még a saját darabjai színházi bemutatójára sem. Akkor sem, ha azokat a házatól egy kőhajításnyira mutatják be Oslóban. Nem hinném, hogy a Nobel-díj ezen változtatna.

– Munkád során magyarról norvég nyelvre is fordítasz. Milyen könyveket sikerült így megismertetned a norvég olvasókkal?

– Szerb Antal *Utas és holdvilág* című könyvét fordítottam norvégra, előtte pedig Borbély Szilárd könyvét, a *Nincsteleneket*. Jól tudok norvégul, de mivel felnőttként tanultam, vannak dolgok, amikben nem vagyok biztos. Ilyen például a múlt idejű igék használata, ugyanis a norvégban három múlt idő van, és ezekkel egy kisiskolás is játszva zsonglörködik. Nekem néha gondolkodnom kell, mikor melyik múlt idő a megfelelő a konkrét mondatban. A norvég fordításokat norvég férjemmel készítem, másképp nem menne, hiszen vannak nyelvi sajátosságok, amiket nem lehet megtanulni. Anyanyelven írni a legkönnyebb, és hiába a nyelvtudás, a tanult nyelv, pláne ha felnőttkorban tanuljuk, mindig másodlagos marad.

– **Milyen volt Szerb Antal vagy Borbély Szilárd fogadtatása Norvégiában?**

– Borbély Szilárd szinte teljesen elsikkadt. Nem értették, nem volt nagy marketingje, a kritika sem vette észre, és ha valamiről nem írnak, akkor nem figyelnek fel rá. Szerb Antal könyvét nagyon jól fogadták, olyannyira, hogy már negyedszer adják ki 2021 áprilisa óta. Akkor a pandémia miatt minden leállt, így nem volt sem bemutató, sem beszélgetés. Mégis felfigyeltek rá, a legnagyobb napilapok és hetilapok elismerően írtak róla.

– **Mi a következő munka? Érkezett már felkérés Fosse valamelyik könyvének magyar fordítására?**

– A Pesti Kalligram kiadónál folyamatban van a korábban megjelent Fosse-regények újrakiadása. Ha jól tudom, az első a *Reggel és este* lesz, majd a *Trilógia* és a *Melankólia* kerül sorra. A Nobel-díj nyilván felkelti az érdeklődést Fosse regényei és színdarabjai iránt, reméljük, utána is kitart még egy jó ideig.

Jon Olav Fosse norvég író 1959. szeptember 29-én született a norvégiai Haugesundban. Jelenleg Oslóban él a királyi palota mellett álló művészlakban, a Barlangnak (norvégul Grotten) nevezett, a nemzet művészenek fenntartott házban. Ha el szeretne vonulni a világ elől, akkor a nyugat-norvégiai fjordparti házában keres nyugalmat, vagy pozsonyi származású feleségével, Annával és gyerekeikkel a szlovák fővároshoz közeli osztrák Hainburg mellett található otthonába utazik. Lírai műveit, regényeit, mesekönyveit és színdarabjait az úgynevezett újnorvég nyelven írja.